

ПРО «СЛАБКУ» НАЦІОНАЛЬНУ ІДЕНТИЧНІСТЬ
БІЛОРУСІВ: СПРОБА ПРОБЛЕМАТИЗАЦІЇ

Стаття проблематизує поширене уявлення про національну ідентичність білорусів як начебто «слабку», «незрілу» чи «несформовану». Це уявлення ґрунтується насамперед на тому факті, що трифазний процес націотворення (у термінах М. Гроха) не вдалося завершити в Білорусі ані у ХІХ столітті під русифікаторською політикою царату, ані у ХХ ст. під репресивною політикою більшовиків. Як наслідок, традиційна етнонаціональна ідентичність залишається в Білорусі й нині досить маргінальною. Ця її обмежена поширеність серед населення сприймається багато ким як вияв її слабкості, хоча насправді якісно, серед актуальних носіїв цієї ідентичності, вона є досить сильною. Поряд із нею, однак, за роки незалежності у Білорусі розвинувся інший, альтернативний тип національної ідентичності, який не має ані виразно етнічного, ані громадянського характеру. Ґрунтується він головним чином на регіональному патріотизмі місцевого, сутнісно імперського («східнослов'янського») населення та його суто етатистській, підданчій лояльності до випадково набутої держави. Стаття стверджує, що ця нова, державницька ідентичність «креольського» типу (на противагу традиційній «аборигенній») стає дедалі сильнішою в Білорусі. Наслідком цього може стати поява двох конкурентних національних спільнот в одній країні і відтак загроза «ольстеризації». Оптимальною альтернативою цій тенденції мало би стати формування спільної для обох груп громадянської ідентичності, для чого потрібне цілеспрямоване утвердження об'єднаних громадянських цінностей, зокрема – правової держави.

Ключові слова: Білорусь, національна ідентичність, егалітарний націоналізм, східнослов'янська спільнота, модернізація.

Mykola Riabchuk. On the «Weak» Identity of Belarusians: Reconsidering the Common Wisdom. The article problematizes the notion of Belarusian national identity as arguably «weak», «unformed», and «immature». This common wisdom is based on the fact that the three-phase process of nation building (in Miroslav Hroch's terms) had not been completed in Belarus throughout the 19th – early 20th centuries, and was eventually interrupted and even rolled back by the Bolsheviks. As a result, the traditional ethnic national identity still remains marginal in Belarus. Its limited appeal to the majority of the population is broadly perceived as a sign of its weakness, even though within its core group this identity is actually very strong. Since independence, however, the new, alternative type of national identity has evolved in the country based on regional patriotism of the local, essentially imperial (“East Slavonic”) population and its etatist loyalty to the newly acquired state. The paper argues that this «Creole»-type identity (as opposed to the traditional «aboriginal» identity) is increasingly strong in Belarus and may lead either to a profound split of society (a kind of «Ulsterization») or to a development of some overarching national identity – if civic values manage to make significant inroads within the both groups.

Key words: Belarus, national identity, egalitarian nationalism, East Slavonic community, modernization.

Уявлення про білоруську національну ідентичність як «слабку», «несформовану», «розпливчату» і «невизначену» є доволі поширеним, щоб не сказати панівним – і в наукових працях, і в масовій публіцистиці. «Таке уявлення зумовлене специфічним історичним та політичним контекстом, у якому її аналізують, – констатує один із дослідників цієї проблематики Александр Першай. – Висновки про білоруське націотворення ХІХ століття, кінця ХХ чи початку ХХІ на диво подібні... Здебільшого білоруську національну ідею та ідентичність окреслюють як «недорозвинуену», «слабку» або й «неіснуючу» [11, с. 381].

Автор наводить численні приклади такого ярликування, проте у подальшому тексті ані не спростовує цих

увялень, ані їх не з'ясовує. На його думку, сама постановка питання про силу чи слабкість, «зрілість» чи «незрілість» національної ідентичності є неправомірною, оскільки вона імпліцитно нав'язує «взірці «сподіваного» чи «бажаного» націоналізму й державності для Білорусі» та «експліцитно утверджує домінування західних теоретичних моделей і встановлює стандарти, як саме належить оцінювати чиєсь почуття національної належності» [11, с. 380] Таким чином пафос його статті спрямований насамперед на деконструкцію «західного знання» та, відповідно, заснованого на ньому дискурсу як засобу домінування над «Орієнтом»,* а опис білоруської ідентичності, виведений за межі «гегемоністської» європейської конвенції, опиняється взагалі за межами будь-яких конвенцій, перетворюючись таким чином на чисту пост-модерну абстракцію:

«На мою думку, білоруси виникли як нація, проте з огляду на політичні, історичні, культурні та економічні особливості регіону білоруська національна ідентичність і почуття національної належності виробили нетипову, «малу» (minor) форму націоналізму. Ця своєрідна маргінальність білоруської національної свідомості передбачає гнучкість і, ймовірно, здатність пережити всілякі трансформації у сучасній Європі. Можливо, «недорозвиненість» білоруського націоналізму, що в основному сформований, але виражений інакше, дає білорусам кращі можливості прилучення до майбутніх регіональних та глобальних соціополітичних процесів... Альтернативний характер білоруського націоналізму передбачає простір для культурного багатоманіття, що засвоює й використовує нові економічні та політичні трансформації... Можливо, відкинення тотальностей є ключем до розуміння альтернативного характеру націоналізму у Білорусі. Білоруський

* «Мені видається проблематичним погляд на білоруський націоналізм виключно крізь призму канонічної європейської держави-нації та націотворення... Європейська модель націоналізму не повинна бути єдиним критерієм для розуміння й оцінювання моделей становлення нації наприкінці ХХ та у ХХІ століттях» [11, с. 392].

націоналізм охоплює значення та ідентичності, що існують поза канонічними тотальностями мови, території та історії «головної» (major) держави-нації» [11, с. 393-394].

Яким чином негромадянський, квазіфеодальний тип білоруської ідентичності, що його плекає президент Аляксандр Лукашенко, «передбачає простір для культурного багатоманіття» та містить у собі «кращі можливості прилучення до майбутніх регіональних та глобальних соціополітичних процесів», – залишається абсолютно незрозумілим. Автор, схоже, стає тут жервою власного методу – обговорення національної ідентичності як суто дискурсивного явища, випродукованого гегемоністським Заходом, у відриві від специфічних цінностей, із якими та чи та ідентичність пов'язана і у виборі та обстоюванні яких ліберально-демократичний Захід, власне, й здобув вирішальну – цивілізаційну, а не лише суто дискурсивну – перевагу над суперниками.

Повернімося, отже, до короткого з'ясування термінів, без узгодженого розуміння яких неможливо провадити серйозну дискусію. У сучасних дослідженнях національної ідентичності її розуміють як здатність (само)окресленої спільноти ототожнювати себе – і розумово, й емоційно – зі «своєю» групою, її символами, цінностями, історією, територією, культурою, державними та правовими інституціями, політичними й економічними інтересами. У публіцистиці національна ідентичність тлумачиться ширше – вона може бути, зокрема, й синонімом національної свідомості (як певної інтелектуальної рефлексії над ідентичністю, результатом її усвідомлення), а може бути й метонімією націоналізму (як певної ідеології).

Для більшості націй проблема «слабкості» чи, навпаки, «сили» національної ідентичності є суто схоластичною. «Нормальна» нація просто існує собі у рамках своєї держави, не рефлектуючи над згаданою абстрактною проблемою – принаймні доти, доки не відчуває якоїсь внутрішньої та/або зовнішньої загрози своїй ідентичності.

Білоруси, принаймні на перший погляд, мають достатні підстави, щоб відчувати таку загрозу – як із середини, де від третини до половини їхніх співгромадян

підтримують ідею об'єднання з Росією,* так і ззовні, де більшість росіян та й чимало іноземців не вважають їх за окрему націю і тим самим прямо чи опосередковано санкціонують «асертивну» політику Кремля у «ближньому зарубіжжі».** В особливо складній ситуації перебувають білоруськомовні білоруси, котрі зазнають потужного зовнішнього і внутрішнього русифікаційного тиску й уприугу стикаються із перспективою зникнення власної мови та заснованої на ній культури.

Все сказане вище великою мірою стосується й України – з одним невеликим, хоча й істотним винятком – західним регіоном, котрий складається з Галичини та, до певної міри, Волині, Буковини і Закарпаття.

Питання про «силу» (чи «слабкість») національної ідентичності набуває таким чином для цих двох народів зовсім іншого значення, ніж для поляків, скажімо, литовців чи росіян. Ідеться фактично про здатність (або нездатність) національної ідентичності виконувати для всієї спільноти та

* За даними білорусько-литовського Незалежного інституту соціально-економічних та політичних досліджень (НІСЕПД), у серпні 2001 року 57% опитаних громадян підтримували ідею об'єднання Білорусі з Росією і лише 21% виступав проти. Допіру в 2008 р. кількість прихильників і противників «возз'єднання» приблизно зрівнялася (36% за, 39% проти), проте й сьогодні ідею об'єднання стабільно підтримує одна третина (3,4% у червні 2011), тимчасом як проти цієї ідеї виступає менше половини респондентів (47,8%) [3, с. 39].

** Квінтесенцією цієї позиції можна вважати розумування штатного колумніста впливової міжнародної газети, де він виправдовує російську агресію в Грузії, а заразом обґрунтовує неминучість і необхідність поглинання Росією України та Білорусі: «Росія має екзистенційну потребу поглинути Білорусь та Західну [так в оригіналі, хоча автор, правдоподібно, мав на увазі Східну] Україну. Нікого та Білорусь не обходить. Вона ніколи не мала незалежного національного існування чи національної культури. Перша грамати́ка білоруської мови з'явилися допіру 1918 року, і лише трохи більше третини населення Білорусі розмовляє вдома по-білоруськи. Ніколи територія з десятимільйонним населенням не мала безглуздіших підстав для незалежності. З огляду на сказане, так само природно спитати: а чому когось має обходити Україна?» [13].

кожного її члена багатогранні функції, що їх Ентоні Сміт окреслює як «зовнішні» та «внутрішні». До зовнішніх він зараховує територіальні (демаркація історичної території як певного соціального простору), економічні (забезпечення контролю над територіальними ресурсами, зокрема людськими) та політичні (опора для держави та її органів і легітимізація запроваджених ними єдиних юридичних прав та обов'язків). До внутрішніх функцій належить згуртування членів спільноти, розбудова соціальних зв'язків між ними на підставі спільних вартостей, символів і традицій, а також – сприяння самовизначенню і самоорієнтації індивіда у світі крізь призму колективної особистості та своєї самобутньої культури [6, с. 26].

Таким чином, як видно з усіх перелічених функцій національної ідентичності, її сила та якість відіграють вирішальну роль не лише у критичні моменти, коли нація потребує консолідації й мобілізації для відбиття зовнішньої загрози чи, скажімо, подолання внутрішньої кризи, здійснення болісних соціально-економічних реформ тощо. Вона має велике значення й у звичайних, буденних умовах, оскільки від неї залежить усвідомлення національного інтересу і готовість обстоювати його як свій власний, прихильність до певних моральних та інших цінностей, що сприймаються як «національні», рівень довіри до своєї держави (її інституцій) та до інших членів (національної) спільноти і, відповідно, здатність ефективно з ними взаємодіяти для досягнення суспільно значущих цілей.

Силу/слабкість національної ідентичності Стівен Шулман окреслює як «міру, якою члени нації справді почувають себе її членами та наставлені до неї позитивно». «Будь-яка соціальна ідентичність може бути сильною або слабкою, – стверджує він, – залежно від виразності і важливості цієї ідентичності для особи, зокрема порівняно з іншими конкуруючими соціальними ідентичностями. Крім того, люди можуть вважати себе членами нації, проте почувати до неї різного рівня позитивні або й негативні емоції» [12, с. 249].

Для визначення сили/слабкості української національної ідентичності Стівен Шулман операціоналізував її

в загальнонаціональному опитуванні 2001 року (N=1445) за трьома показниками. По-перше, він запропонував респондентам оцінити міру позитивного / негативного ставлення до власної нації, даючи одну з чотирьох можливих відповідей на запитання «Наскільки ви пишаєтеся українським громадянством?»: «дуже пишаюся», «пишаюся», «не дуже пишаюся» та «зовсім не пишаюся». По-друге, він спробував оцінити суб'єктивну важливість української національної ідентичності для самих респондентів, запропонувавши їм вибрати одну з п'яти можливих відповідей на запитання «Як часто ви себе усвідомлюєте громадянином України?» – «дуже часто», «часто», «не дуже часто», «рідко» й «ніколи». І нарешті, по-третє, він зіставив пріоритетність національної ідентичності із пріоритетністю двох інших, теж досить важливих для українців, ідентичностей – регіональної та місцевої. Запитання звучало так: «До якої з цих груп населення ви належите передусім: 1) населення України; 2) населення мого регіону; та 3) населення міста/села, де я проживаю».

Отримані результати показали, що, всупереч стереотипним уявленням, українська національна ідентичність є досить сильною; в кожному разі, і показник гордості за своє громадянство (2.71 за чотирибальною шкалою) є вищим від середнього (2.5); і інтенсивність мислення про себе саме як громадянина України (3.78 за п'ятибальною шкалою) є вищою від середнього пункту 3.0; і навіть пріоритетність національної ідентичності порівняно регіональною та місцевою, хоча й не перевищує 50 відсотків, усе же дає доволі значущих 45% [12, с. 254-255]. Понад за те, подальший аналіз, пророблений Шульманом, показав, що культурні відмінності, а точніше – суб'єктивне сприйняття цих відмінностей громадянами України не ослаблює жодним істотним чином національної ідентичності, хоча й помітно ослаблює національну єдність (яку Шульман вважає другим, поряд з ідентичністю, ключовим елементом стабільної й зрілої нації) [12, с. 261].

На жаль, ми не можемо оцінити силу/слабкість білоруської ідентичності за тими самими показниками, оскільки запитання у білоруських дослідженнях формувалися

дещо інакше. Проте й наявних даних достатньо для висловлення гіпотези, згідно з якою білоруська ідентичність не є аж такою «слабкою», як це заведено вважати, а її справді очевидна нездатність виконувати деякі «зовнішні» та «внутрішні» функції, окреслені Ентоні Смітом, зумовлена, як і у випадку України, не так легендарною «слабкістю», як певною генеалогічною специфікою – запізнілою і все ще незавершеною емансипацією з міфологізованої східнослов'янської, «русько-православної» спільноти.

Якщо силу національної ідентичності визначати, як пропонує Шульман, за трьома показниками – мірою гордості за своє громадянство, інтенсивністю мислення про себе як громадянина даної країни та пріоритетністю саме національної ідентичності, порівняно з регіональною та місцевою, – то білоруси під усіма цими оглядами виглядають нічим не гірше за українців. Так, за даними НІСЕПД, 78% опитаних у березні 2010 року білорусів заявили, що пишаються своїм громадянством (21% – ні) [1, с. 44]. Серед українців відповідні показники за той самий період – 77% проти 18% (ще 5% не змогли дати однозначної відповіді, що загалом підтверджує вищу амбівалентність українського суспільства, порівняно з білоруським, у якому ухилився від відповіді лише 1% респондентів) [7, с. 3].*

Суб'єктивна важливість національної ідентичності теж є для білорусів досить значною. Порівняти її безпосередньо з даними українського опитування важко, бо в білоруській анкеті цей показник оцінювався не сам по собі, а серед інших самоідентифікацій, до того ж не за 5-бальною, а радше за 6-бальною шкалою [4, с. 115]. Якщо перевести все ж, за методом Шульмана, отримані відсотки на цю шкалу, ми отримаємо показник 5.14 (при середньому 3.5) – істотно кращий за український, хоча коректність такого зіставлення, як уже зазначалось, не зовсім певна,

* Двома роками раніше ця невизначеність була ще вищою: пишалися своїм громадянством 68.5% опитаних українців, не пишалися 23.6%, не могли чи не хотіли відповісти 7.9% [5, с. 3].

бо невідомо, як могли вплинути на результат додаткові запитання, присутні у білоруській анкеті.

Натомість можна достатньо коректно порівняти пріоритетність національної ідентичності для білорусів та українців (а разом і росіян, оскільки аналогічні запитання ставилися в усіх трьох країнах у рамках дослідження впливу національної ідентичності на зовнішньополітичні орієнтації та безпекову політику, здійсненого групою британських учених). Дані для України (68-69%) відрізняються тут, зрозуміло, від наведених Шульманом (45%), оскільки в його дослідженні респонденти вибирали лише одну з трьох запропонованих ідентичностей, тимчасом як у британському дослідженні вибирати можна було дві найважливіші – із ширшого спектра:

Таблиця 1

**Відповіді на запитання
«Ким ви себе вважаєте в першу чергу?
Ким у другу?»**

(сумарний результат обох відповідей) [14, с. 352].

	Білорусь			Україна			Росія	
	2004	2006	2009	2004	2006	2007	2005	2008
Європейцем	16	20	16	10	12	11	8	11
Євразійцем	2	3	2	2	2	1	3	4
Радянським громадянином	10	12	8	11	9	11	13	14
Громадянином своєї країни	72	85	76	69	68	69	76	70
Жителем свого регіону	18	25	24	27	33	31	29	36
Жителем свого міста/села	65	50	67	69	64	63	69	64
Вибірка (N)	1599	1000	1000	2000	1600	1200	1200	1200

Показово, що «тутешня» ідентичність білорусів не домінує, всупереч поширеним стереотипам, над національною; не менш цікаво й те, що за пріоритетністю національної ідентичності білоруси переважають не лише «більш сформованих» українців, а й цілком (начебто) сформованих росіян.

Ціла низка інших соціологічних даних вказує на те, що білоруська ідентичність не є аж такою «слабкою», як це заведено вважати. Так, у грудні 2008 року 39.9% опитаних білорусів стверджували, що вони особисто виграли від того, що Білорусь стала незалежною, і лише 19.4% стверджували, що програли (40.7% не могли дати однозначної відповіді) [1, с. 22]. Роком пізніше респондентам було запропоновано оцінити постановня незалежної Білорусі не з особистої, а із загальнонаціональної точки зору: 65.5% опитаних визнали здобуту 1991 року незалежність благом для країни і лише 20.6% з цим не погодилися [1, с. 24]. Інакше кажучи, кількість людей, які вважають незалежність лихом і для себе особисто, і для країни в цілому, є приблизно однаковою. Скоріш за все, це ті самі люди. Натомість половина респондентів, які не могли однозначно оцінити плюси й мінуси незалежності особисто для себе, дала однозначно позитивну оцінку незалежності з точки зору всієї країни. Якщо в першому опитуванні кількість «невизначених» становила аж 40.7%, то в другому – лише 20.6%. Натомість кількість позитивних відповідей зросла з 39.9 до 65.5%, що виразно вказує на громадянське, а не суто утилітарне ставлення цих респондентів до національної незалежності.*

За даними інших опитувань, лише 24.4% білоруських респондентів хотіли б сьогодні відновлення ССРСР, тимчасом як 60.8% цього б не хотіли, – драматична зміна, порівняно з 1993 роком, коли 55.1% хотіли відновлення ССРСР і лише 22.3% – ні [2, с. 17]. Не менш кардинально змінилось у Білорусі і співвідношення між прихильниками та противниками об'єднання з Росією. Якщо десять років

* Для порівняння – в Україні у квітні 2010 лише 26% опитаних стверджували, що особисто виграли від незалежності, 42% – програли, і 32% – не дали однозначної відповіді. Цікаво, однак, що й тут незалежність як спільна цінність оцінюється куди вище, ніж незалежність як цінність-для-себе. Лише 21% українських респондентів проголосував би тепер на гіпотетичному референдумі проти незалежності – тобто лише половина з тих, хто вважає вважає національну незалежність особисто для себе збитковою [9].

тому підтримували таку ідею 57.4% опитаних, а відкидали 20.9%, то тепер навпаки: підтримує 29.2%, відкидає 53.1% [2, с. 20].

По суті, увявлення про «слабкість» білоруської ідентичності ґрунтується нині на двох показниках: переконаності більшості білорусів, що вони й росіяни – це один і той самий (чи майже той самий) народ, та на фактичному відторгненні ними білоруської мови, традиційних символів і національної версії історії. Результати соціологічних опитувань доволі наочно підтверджують ці дві особливості.

Так, у червні 2006 року білоруським респондентам запропонували оцінити висловлювання В. Путіна про те, що росіяни і білоруси, за великим рахунком, – одна нація. Погодилися з цим твердженням 53.7%, не погодилися 36.4% [1, с. 24]. Через три роки, у грудні 2009, дві третини опитаних визнали, що білоруси, росіяни та українці – це три гілки одного народу, і лише 30.6% заявили, що це різні народи [1, с. 24]. Лише 17.4% опитаних білорусів вважають Росію «закордоном», 79.4% не вважають [1, с. 48]. Лише 28.2% вважають «незалежність країни» важливішою за «поліпшення економічного становища», 63.4% вважають навпаки (в Україні, зазначимо, у той самий час, тобто у розпал світової економічної кризи, громадська думка була дзеркально протилежною: лише 20% респондентів погоджувалися проміняти національну незалежність на економічний добробут, 65% висловлювалися проти такого обміну) [8].

Другий доказ «слабкої» ідентичності білорусів впливає начебто з того, що понад половина з них (50.8%) називає рідною мовою російську і лише 41.5% – білоруську, а вживає її у повсякденному спілкуванні взагалі лише 7.1%, тимчасом як 47.3% послуговується виключно російською (решта – обома мовами або їхньою сумішшю) [1, с. 23]. Так само понад половина опитаних (54.7%) вважає символи радянської Білорусі (прапор, герб) найвідповіднішими культурній та історичній спадщині білоруської нації, і лише 27.7% віддає перевагу символам антирадянським [1, с. 24].

За всієї серйозності цієї проблеми, зокрема для тієї меншості білорусів, яка намагається зберегти свою рідну,

білоруську мову і «рідні» національні символи, мусимо визнати все ж, що перехід більшості населення на іншу мову не конче веде до його асиміляції й зникнення й зовсім не вказує на «слабку» ідентичність – як це легко можна побачити на прикладі ірландців, норвежців, гаїтянців чи жителів Ямайки.

Серйознішим аргументом на підтвердження «слабкості» білоруської ідентичності є підтверджена багатьма опитуваннями невиокремленість чи, скажімо так, недостатня виокремленість білорусів зі східнослов'янської, зокрема білорусько-руської, православно-радянської уявленої спільноти. Дві третини опитаних білорусів, які стверджують, що поліпшення економічного становища є важливішим від незалежності, розуміють, що альтернативою незалежності є не приєднання до Німеччини, Польщі чи США, а об'єднання у тій чи тій формі з Росією. А оскільки Росія не є для білорусів кимось/чимось кардинально іншим, то й реакція на таку десуверенізацію є м'якою: більшість білорусів, як видно з інших наведених вище опитувань, у принципі не підтримує вже сьогодні такого «воз'єднання», а проте й не виступає проти нього рішуче, – особливо коли з ним пов'язується гіпотетичне (і загалом утопійне) «поліпшення економічного становища». Водночас можемо припустити, що реакція білорусів на це саме запитання була б зовсім іншою, коли б гіпотетична відмова від незалежності асоціювалася в їхній уяві не з «союзом з Росією», а з приєднанням, скажімо, до Польщі.

З цього можемо зробити висновок, що білоруська ідентичність зовсім не є «слабкою», коли йдеться про ставлення до «головного Іншого», яким більшість білорусів вважає Захід. Водночас вона є справді слабкою там, де не бачить того засадничого «Іншого» і не виокремлює себе радикальним чином зі східнослов'янської, православно-руської спільноти, зі *Slavia Orthodoxa*, природа якої має архаїчний характер, подібний багатьом в чому до середньовічної мусульманської «умми» чи західноєвропейського *Rex Christiana*.

Для територіальних радянських еліт, які опортуністично успадкували незалежну білоруську державу після

розпаду ССРСР, такий тип ідентичності виявився оптимальним для реалізації саме територіально-державницького, а не етнокультурного чи громадянського проекту білоруської нації. Етнокультурний проект, можемо припустити, не викликав їхнього зацікавлення почасти через високу зрусифікованість-радянськованість білоруського населення, зокрема їхню власну, а почасти й через загальну слабкість і запізнілість етнокультурної моделі та відчутну обмеженість символічних ресурсів, необхідних для її реалізації. Що ж до проекту громадянської білоруської нації, то він і поготів не міг викликати ентузіазму у білоруських посткомуністичних еліт, оскільки передбачав би перетворення покірних советських підданих на свідомих своїх конституційних прав громадян, а самої держави – з приватної напівфеодальної вотчини авторитарних володарів на спільну власність усіх її жителів, котрі винаймають собі обслуговування для державного апарату на конкретний період через вільний виборчий конкурс.

Отже, формування білоруської ідентичності саме як державницької, а не громадянської чи етнокультурної виявилось для місцевих пострадянських еліт найоптимальнішим із точки зору утримання ними авторитарної влади, тимчасом як слабкість альтернативних проектів позбавила їх необхідності, на відміну від українських колег, певним чином із тими проектами рахуватися й різною мірою їх до свого державницького проекту інкорпорувати. Наталя Лещенко слушно зауважує, що саме ця специфічна форма націоналізму, пропагована білоруським режимом, забезпечує йому необхідну стабільність та легітимність. Вона називає цей націоналізм «егалітарним» і окреслює його як «стратегічний ідеологічний інструмент, що визначає білоруську націю та її державність етнічно інклюзивним чином, проте робить це на засадах колективізму та антилібералізму» [10, с. 1419-1420].

«Білоруська егалітарна національна ідеологія, поступово сформована президентом Лукашенком за роки його правління, ґрунтується на наборі колективістських цінностей, представлених як органічні для білоруської нації і водночас відкриті й доступні для всіх жителів країни.

Будучи етнічно інклюзивною, вона водночас наголошує на вищій цінності колективу, нації та держави, яким людина повинна підпорядкувати свої особисті амбіції, зрікаючись перверсивних цінностей західного індивідуалізму на користь інтересів спільноти. Незгода вважається соціально шкідливою, натомість суспільна єдність – безумовно вартісною. Представляючи білоруський спосіб життя як предмет пильної уваги чужоземних сил та об'єкт їхньої невпинної підривної діяльності, уряд знаходить зручне пояснення всім наявним соціально-економічним проблемам та виправдання зневажливого ставлення до міжнародної громадської думки. Усі ті цінності та настанови, які плекає національна ідеологія, не є чимось новим для білоруського суспільства – після 70 років радянського правління. Президент Лукашенко зумів, однак, перенести колективістські цінності з комуністичної ідеології на пост-радянську білоруську державу і представити їх у національних термінах. Таким чином він витворив рекомбіновану національну ідентичність, спроектувавши радянські антиліберальні цінності на суверенну білоруську націю. Егалітарна національна ідеологія не лише утверджує суверенність Білорусі, а й забезпечує в рамках націотворення належний набір настанов та поведінкових моделей для авторитарного врядування» [10, с. 1430-1431].

Дослідниця робить наведені висновки на підставі досить ретельного аналізу так званої «національної ідеології», задекларованої президентом у березні 2003 року, та реалізації її головних засад у внутрішній і зовнішній політиці білоруської держави. Білоруський націоналізм, за спостереженнями дослідниці, є досить потужним чинником політичної мобілізації, що забезпечує авторитарному президентові доволі значну і цілком автентичну підтримку населення й водночас ефективно дискредитує демократичні рухи й ідеології як такі, що руйнують національну єдність і підривають зовнішню безпеку. Дослідники, вважає дослідниця, тривалий час недооцінювали або й узагалі «не помічали» цього специфічного націоналізму, оскільки він засадничо уникає етнічних маркерів – як, скажімо, традиційної для етнонаціоналістів

уваги до білоруської мови чи до етнонаціональної версії білоруської історії (від Великого Князівства Литовського), засновуючи натомість білоруську ідентичність на етнічно інклюзивному міфі про партизанську героїку часів так званої Великої Вітчизняної війни.

Ця позірна інклюзивність не повинна, однак, створювати ілюзії домінування у Білорусі громадянського націоналізму та, відповідно, формування громадянської нації. Егалітарний націоналізм, насаджуваний Лукашенком, є за своїми ціннісними орієнтаціями націоналізмом постсоветського люмпена, а не буржуазного середнього класу, і в цьому сенсі він є засадничо неліберальним, антидемократичним і антигромадянським.

«Байдужість режиму до етнічної ідентичності не є сама по собі ознакою його поваги до індивідуальних прав та демократії. Постсоветські авторитарні лідери підтримують інклюзивну національну мобілізацію для забезпечення собі якомога ширшої соціальної бази. А проте вони використовують її для вивищення нації та колективу над індивідом і, відповідно, для легітимізації свого недемократичного правління. Загалом, інклюзивний націоналізм може мати як ліберальні, так і неліберальні аспекти, і, відповідно, істотно відмінним чином впливати на посткомуністичні демократичні трансформації у тривалішій перспективі. У коротшому часовому проміжку, однак, національна мобілізація в деяких країнах, на кшталт Білорусі, може отримати нове життя від авторитарних політиків, що вибудовують собі необмежену владу в наявних національних державах» [10, с. 1431].

До проникливих спостережень, зроблених Наталею Лещенко, варто додати, що Лукашенків егалітарний націоналізм не лише жодним чином не суперечить традиційній панруській (і панрадянській) самоідентифікації білорусів, а й цілком природно з неї випливає і нею посилюється. За своїми підставовими ціннісними орієнтаціями ця ідентичність системно підтримує антизахідні, антимоdernі і фактично антимоdernізаційні тенденції в Білорусі – як і, зрештою, в Росії та Україні, де подібна ідентичність та її ідеологічна артикуляція мають такий самий ретроградний

вплив на національні суспільства. В усіх трьох країнах наголошування засадничої «іншості» есенціалізованої євразійсько-східнослов'янсько-православної цивілізації супроводжується запереченням західних цінностей та інституцій, включно з поняттями прав людини, громадянської національної ідентичності та ліберально-демократичної держави-нації як єдиної новочасної альтернативи домодерній патримоніальній імперії. Православно-східнослов'янська «умма» – «русский мір» – ідеологічно обслуговує в усіх трьох країнах саморуйнівну війну з Заходом і безперспективне збереження в них домодерних норм, звичаїв, практик та інституцій.

1. Мониторинг общественного мнения в Беларуси // Новости НИСЭПИ. – 2010. – №2.

2. Мониторинг общественного мнения в Беларуси // Новости НИСЭПИ. – 2011. – №1.

3. Мониторинг общественного мнения в Беларуси // Новости НИСЭПИ. – 2011. – №2.

4. Науменко Л. И. Этническая идентичность белорусов: содержание, динамика, региональная и социально-демографическая специфика // Пролесковский О. В., Осипов Г. В. (ред.). Беларусь и Россия: социальная сфера и социокультурная динамика. – Минск, 2008. – Режим доступа: http://www.isprras.ru/pics/File/Rus_Bel/br-111-132.pdf

5. Проект країни. Річна програма всеукраїнських соціологічних досліджень. – К.: Інститут ім. Горшеніна, 2008. – Режим доступу: <http://institute.gorshenin.ua/media/uploads/024/29/dba7e3f7fd5d.pdf>

6. Сміт Е. Національна ідентичність. – К.: Основи, 1994.

7. Україна 2010. Автопортрет. – К.: Інститут ім. Горшеніна, 2010. – Режим доступу: <http://institute.gorshenin.ua/media/uploads/010/05/dbad6fe15c6c.pdf>

8. Центр з інформаційних проблем територій Національної Академії Наук України, загальноукраїнське соціологічне дослідження, 29–31.10.2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://maidan.org.ua/static/news/2008/1226089879.html>

9. Шангіна Л. Незалежний Тягни-Штовхай // Дзеркало тижня. – 2010. – 21 серпня. – Режим доступу: <http://www.dt.ua/1000/1550/70257/>

10. Leshchenko N. The National Ideology and the Basis of the Lukashenka Regime in Belarus // Europe-Asia Studies. – 2008. – №8. – P. 333–352.

11. Pershai A. Minor Nation: The Alternative Modes of Belarusian Nationalism // East European Politics and Societies. – 2010. – №3. – P. 379–398.

12. Shulman S. *Cultural comparisons and their consequences for nationhood in Ukraine* // Communist and Post-Communist Studies. – 2006. – №3. – P. 247–263.

13. Spengler. Americans play Monopoly, Russians chess // Asia Times. – 2008. – 19 August. – Режим доступу: http://www.atimes.com/atimes/Central_Asia/JH19Ag04.html

14. White S., McAllister I., Feklyunina V. Belarus, Ukraine and Russia: East or West? // British Journal of Politics and International Relations. – 2010. – P. 344–367.